

zich expliciet op alle kinderen, want Zonnige Uren of Preventieve Luchtturen mochten volgens de filantropen nu aan geen kind worden onthouden. Daardoor kon het werk in België blijven groeien. Tegelijk keerde men terug naar het oorspronkelijke model van een korte vakantie aan zee in plaats van een langdurig verblijf in een permanente kolonie of een openluchtschool. In het verlengde hiervan koos men, in het licht van de sterk verbeterde voedingssituatie, voor een educatieve invulling en bood monitoren scholing aan (monitoren waren begeleiders die de kinderen overdag bezighielden). Ook brak men met de rigide dagschema's van het NWK en ontving naast kinderen voor het eerst ook leerplichtige adolescenten in de verzuilde vakantiehuizen. Dankzij deze terugkeer naar de oorspronkelijke opzet van een begeleide vakantie, heeft het Belgische werk langer kunnen blijven bestaan, tot omstreeks 1980, terwijl de Nederlandse kolonies ruim tien jaar eerder doodbloeden. Naast de welvaart, het nieuwe aanbod aan alternatieve vrijetijdsbesteding, het stopzetten van de subsidie en de groeiende afkeer van de massale aanpak, gaven in België bovendien de kritiek op de zuilgebonden propaganda via dit werk en het gebrek aan monitoren de vakantiekolonies de doodsteek.

Een dergelijke conclusie kan Vermandere evenwel niet trekken, omdat zij het vergelijkend perspectief niet heeft uitgewerkt. Had zij zich rekenschap gegeven van het specifieke karakter van de Belgische kolonies, dan hadden wellicht uitspraken kunnen worden gedaan over de rol van verzuiling, overheid en particulier initiatief in processen van professionalisering of pedagogisering van het kindwzijn. Maar ook zonder deze is dit boek pure winst in vergelijking met de Nederlandse tegenhanger.

NELLEKE BAKKER, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Bruijn, Jan de, *Wilhelmina formeert. De kabinetscrisis van 1907-1908* (Amsterdam: Boom, 2011, 192 blz., ISBN 978 94 6105 300 8).

Al enige decennia wordt in Nederland gediscussieerd over de formele rol van het staatshoofd in de regering. Vooral tijdens de regeringsformatie zou de vorst een grote invloed kunnen uitoefenen, bijvoorbeeld doordat deze de informateur(s) benoemt. De keuzes die de vorst daarin maakt kunnen grote invloed uitoefenen op de uiteindelijk samen te stellen regeringscoalitie, en daarmee ook op het regeringsbeleid. Jan de Bruijn wil met zijn boek *Wilhelmina formeert* laten zien dat het vroeger, in dit geval in de jaren 1907-1908, niet anders was. Sterker nog, zo belooft hij in de inleiding, tijdens die kabinetsformatie speelde koningin Wilhelmina de hoofdrol, zij was 'de drijvende kracht'. Dat weet hij echter niet overtuigend te bewijzen.

De aanleiding van de kabinetscrisis uit de titel van het boek was een diepgravend verschil van mening tussen het liberale minderheidskabinet van Th. de Meester, 'gedoogpartner' SDAP en de christelijke partijen over het defensiebeleid. De (meeste) liberalen wilden bezuinigen, maar niet zoveel als de SDAP, terwijl de CHU en vooral de ARP vreesden dat de bezuinigingen de Nederlandse defensie totaal zouden ondergraven. Op 21 december 1908 verwierp een brede Kamermeerderheid daarom de begroting van minister van Oorlog W.F. ridder van Rappard. Omdat ook enkele liberalen tegen hadden gestemd, was daarmee de verhouding tussen kabinet en Kamer totaal onwerkbaar geworden en diende het kabinet zijn ontslag in.

Omdat reconstructie, gezien de interne strubbelingen bij de linkse partijen, onmogelijk leek, besloot koningin Wilhelmina – na advies te hebben ingewonnen van haar voornaamste adviseurs en zeer tot haar persoonlijke genoegen – de rechtse partijen de formatieopdracht te geven. De mogelijkheid nieuwe verkiezingen uit te schrijven werd (tot mijn verbazing, die

kennelijk niet door de auteur, die er geen woord aan vuil maakt, gedeeld wordt) niet geopperd. De vorstin benoemde daarop Th. Heemskerk, de voorzitter van de anti-revolutionaire kamerfractie, tot formateur: aan hem de taak om een rechts ministerie te vormen dat in ieder geval tot de verkiezingen van 1909 zou aanblijven.

De vorming van het kabinet-Heemskerk, dat bestond uit anti-revolutionaire en katholieke ministers, en gedoogsteun kreeg van de Christelijke-Historische Unie, zou echter de nodige voeten in de aarde hebben. Verreweg het belangrijkste obstakel werd gevormd door Heemskerks partijgenoot Abraham Kuyper. Na de verkiezingen van 1905, die voor de anti-revolutionairen op een debacle waren uitgelopen, had Kuyper zich weliswaar teruggetrokken uit de Kamer, maar als partijleider had hij nog altijd een enorme invloed en was mateloos populair onder de 'kleine luyden'. Kuyper zou echter, daar waren Heemskerk en zijn partij kader, de gedroomde coalitie- en gedoogpartner én de koningin het geheel over eens, buiten het nieuwe kabinet moeten worden gehouden. Niet alleen waren de verhoudingen tussen hem en A. de Savornin Lohman (CHU) zowel op persoonlijk, politiek als theologisch vlak ernstig verstoord, ook, zo stelt Kuyper-kenner De Bruijn, had de persoonlijke leiderschapstijl van de ex-premier op het Binnenhof veel weerstand opgewekt.

Heemskerk, die aangespoord door De Savornin Lohman de formatieopdracht had aanvaard, moest dus voorzichtig manoeuvreren wilde hij zijn partij meekrijgen. De belangrijkste hoofdstukken van het boek van De Bruijn zijn besteed aan het steekspel dat volgt. Ze lezen als een politieke thriller, waardoor het zonde is om hier al te veel van het plot weg te geven. De hoofdstukken zijn uitstekend gedocumenteerd, dankzij uitgebreid speurwerk in de persoonlijke archieven van de hoofdrolspelers, inclusief het Koninklijk Huisarchief. De Bruijn beschrijft hoe Heemskerk er in slaagde Kuyper in een positie te manoeuvreren akkoord te gaan met zijn benoeming en, wellicht belangrijker, Kuyper

van zijn plan af te brengen om na de verkiezingen van 1909 het stokje over te nemen en alsnog premier te worden.

De vorstin was Heemskerk zeker behulpzaam bij zijn, uiteindelijk geslaagde, formatiepoging. Zij rekende er op dat een rechts kabinet het desastreuze defensiebeleid van haar voorganger zou terugdraaien en ze had, zo laat De Bruijn zien, bijster weinig op met Kuyper. Maar de hoofdrol die haar door De Bruijn is toebedacht, kan zij niet opeisen. De sterpseler in het politieke drama is Heemskerk, die zich gedurende de formatie steeds zelfbewuster gaat opstellen en er uiteindelijk met de hoofdprijs vandoor gaat. Dat doet weinig af aan de kwaliteiten van dit boek, dat weliswaar geen diepgravende analyses biedt over het formatieproces zelf of van de belangrijkste functies daarbinnen – zoals de achterkant de lezer wel beloofd – maar wél veel spannende nieuwe informatie presenteert over de totstandkoming van het kabinet-Heemskerk. Ondergetekende heeft het in ieder geval met rode oortjes gelezen.

SAMUËL KRUIZINGA, UNIVERSITEIT VAN
AMSTERDAM

Edelman, Hendrik, *International Publishing in the Netherlands, 1933-1945: German Exile, Scholarly Expansion, War-Time Clandestinity* (Library of the Written Word 13, The Industrial World 3; Leiden, Boston: Brill, 2010, xviii + 221 blz., ISBN 978 90 04 18777 1).

Nederland is altijd een goede markt geweest voor buitenlandse literatuur en wetenschappelijke werken, al dan niet in vertaling. Nederlandse uitgevers brengen al sinds de zeventiende eeuw Duitse, Engelse of Franse uitgaven op de markt. Zo werden tussen 1933 en 1940 honderden Duitse boeken en tijdschriften gepubliceerd door en voor de exil-gemeenschap in Nederland, de schrijvers en kunstenaars die uit Duitsland en Oostenrijk